

Istraživački projekt *Topografija vlasti: istočnojadranski gradovi u srednjovjekovnim prostorima vlasti* i baza podataka TOPOS (<http://topos.s11.novenaweb.info/>; projekt Hrvatske zaklade za znanost u okviru Hrvatskoga instituta za povijest, voditeljica dr. sc. Irena Benyovsky Latin)

S početkom 2025. godine završava petogodišnje razdoblje¹ istraživačkoga projekta *Topografija vlasti: istočnojadranski gradovi u srednjovjekovnim prostorima vlasti* (TOPOS, 2025, IP-2019-04), čiji je cilj bilo istraživanje istočnojadranskih gradova u prostorima vlasti od 12. do 16. stoljeća. Pod pojmom „topografija vlasti” iz naslova projekta podrazumijeva se određivanje (ne samo fizičkoga) prostora (središnje, regionalne, općinske) vlasti nad gradovima, definiranje njezina karaktera, dosega i (dis)kontinuiteta, određivanje odnosa između željenoga utjecaja vlasti i ostvarivanja. Fokus je i na kanalima i instrumentima provođenja vlasti, na upravnim i administrativnim osobama, izgradnji javnih zgrada i planiranju prostora, a sve je to ovisilo o različitim lokalnim i vanjskim okolnostima. Projekt je usredotočen i na istraživanje mobilnosti ljudi i znanja na istočnom Jadranu (ali i šire) – na međusobne institucionalne, društvene i prostorne utjecaje te utjecaje iz središnje ili regionalne vlasti. Tema projekta je vrlo široka i kompleksna te su se u projektom razdoblju, kako je i bilo planirano, otvorila i istražila neka od pitanja, a planira se nastavak istraživanja u okviru sličnoga istraživačkoga projekta.

Danas se istočni Jadran geografski percipira kao prepoznatljiva cjelina Sredozemlja – kao dio obalnoga prostora različitih suvremenih država (najvećim dijelom Hrvatske, ali i Italije i Slovenije na sjeveru te Crne Gore i Albanije na jugu). Projekt TOPOS prvenstveno se bavi dijelom istočnoga Jadrana koji pripada hrvatskom srednjovjekovlju (ponajviše gradovima od Istre do dubrovačkoga područja). Iako je istočni Jadran u srednjem vijeku često bio politički rascjepkan (kao uostalom i drugi premoderni entiteti), TOPOS se oslanja na historiografska mišljenja koja smatraju da je prostor iste pripadnosti u smislu identiteta, etnosa, jezika, vjere i kulturne baštine važniji kriterij identiteta u srednjem vijeku od političke razdijeljenosti prostora i promjenjivih granica. Mnogi su se procesi na istočnom Jadranu nadograđivali i transformirali još od razdoblja prije srednjega vijeka, pa gradovi istočnojadranske obale posjeduju vrlo složene slojeve različitih baština, a upravo njihovo prepletanje čini urbanizaciju istočne obale specifičnom.

Gradovi su u tom priobalnom području većinom smješteni uz pristupačnu, razvedenu obalu, što je bio jedan od razloga velikoga interesa za taj prostor u povijesti. Istočni Jadran bio je strateški važno područje i kao prirodno čvorište između Sredozemlja i Srednje Europe. Središnji i regionalni autoriteti taj su prostor, osobito njegove gradove, željeli imati pod nadzorom zbog njegova položaja, ali i zbog već postojećega nasljeđa i „infrastrukture” – luka koje su mogle biti dograđene prema potrebama, postojećih običaja i zakona koji su se lako mogli prilagoditi.

TOPOS se bavi razdobljem kad su se gradovi na istočnom Jadranu oblikovali unutar komunalnoga sustava te kad je lokalna elita doživjela vrhunac razvoja. Istovremeno su se intenzivirale pretenzije različitih razina moći i vlasti prema gradskim zajednicama te su se poduzimale konkretne mjere da se trajnije zadrži kontrola nad njima. Tada dolazi do ozbiljnih pokušaja osvajanja istočnojadranskih gradova i njihovih teritorija od središnjih i regionalnih sfera moći, do privremenoga ili dugotrajnijega konsolidiranja vlasti, do pregovaranja, davanja povlastica i postavljanja službenika, što je utjecalo na razinu gradske autonomije i institucija, ali

¹ Istraživački projekt trebao je trajati četiri godine, ali je zbog pandemijskih okolnosti 2020. dobio produljenje od dvanaest mjeseci.

i prostorni izgled grada. U istraživanom razdoblju gradovi su bili središta snažnih aspiracija različitih autoriteta: (još nakratko) Bizanta, a ponajviše ugarsko-hrvatskih vladara, Venecije i hrvatskih velikaša iz zaleđa, ali i bosanskih i srpskih vladara i velikaša, akvilejskoga patrijarha, Habsburgovaca itd. Odnos istočnojadranskih gradova prema središnjim autoritetima nije bio jednostavan ni jednostran, nego situacijski, odnosno mijenjao se s obzirom na interese grada ili pojedinih grupa, a često su se različite razine vlasti preklapale. Gradovi se pak, kao i drugdje u Europi, tada snažno razvijaju demografski, prostorno i društveno.

Iako su gradovi trebali nominalnu i konkretnu zaštitu središnjih autoriteta te ju mnogi prihvaćaju, istovremeno su težili i što većoj samostalnosti. Stupanj autonomije u istočnojadranskim gradovima bio je rezultat političke povijesti, geopolitičkoga položaja i procesa razvoja gradske elite, a bio je izražavan i institucijama, općinskim tijelima, statutima. Gradovi su se oslanjali na vlastitu baštinu i činjenicu da je politička vlast ponekad bila daleka i geografski i u političkom ili institucionalnom dosegu. Mnoge lokalne specifičnosti razvijene su upravo zbog činjenice da gradovi izgrađuju svoju autonomiju između aspiracija velikih sila. Povremeno jačanje autonomija gradova bilo je povezano i s ojačanim lokalnim gospodarskim okolnostima, savezništvima s drugim političkim tvorbama, odnosno nedovoljnom fokusiranošću ili snagom pojedinih centralnih vlasti da provedu stvarnu vlast u gradovima. Veliki utjecaj na oblikovanje gradova imalo je i zaleđe te mreža jadranskih veza.

Istočnojadranski prostor je cjelovita, ali i „heterogena cjelina” – niz gradskih zajednica od kojih svaka, s obzirom na geografski položaj, važnost i naslijeđenu razinu autonomije i gradskih institucija, ima poseban odnos prema lokalnim, središnjim ili regionalnim vlastima. Iako se središnja vlast nad istočnim Jadranom ponekad podrazumijeva kao jedinstvena i djelotvorna, izvori pokazuju znatno složeniju sliku i potrebu da se redefinira pojednostavnjeni pristup. Središnja je vlast ponekad bila integrativni element pojedinoga područja: onaj koji je povezivao gradove i standardizirao njihove sustave, stvarao međusobne mreže i donosio stabilnost. Brojnim poveznicama, pogotovo u pravnoj kulturi, osobama koje su cirkulirale, zajedničkim mjerama te trgovini, institucijama i simbolima stvarali su se i novi običaji, krugovi zajedništva i novi preklapajući identiteti. Ponekad je vlast za gradove bila razjedinjujući element ako su gradovi iste kulturne baštine bili unutar različitih političkih entiteta, odnosno ako su gradovi bili nezadovoljni svojom pozicijom unutar neke sfere moći.

Središnja vlast nad gradovima imala je različit kontinuitet, dinamiku i dosege, što je ovisilo o području i o razdoblju. U sukobima različitih interesa i odnosa snaga dolazi do čestih promjena, dogovora i „lojalnosti”, što se odražavalo u razvoju institucija, administracije i oblikovanja javnoga prostora i javnih izgradnji. Neki su elementi komparativni, a razlike su ovisile o specifičnim topografskim okolnostima i lokalnom nasljeđu i potrebama. Cilj projekta je istraživanje odnosa gradova i vlasti na konkretnim primjerima i razdobljima, ali i uspoređujući gradove koji su bili u sferama različitih (središnjih i/ili regionalnih) vlasti i gradove unutar istoga prostora vlasti (u kontekstu širega sredozemnog ili kontinentalnog područja). Prema potrebi, suradnici su se komparativno bavili i prostorom izvan užega fokusa jer ne treba zanemariti različite preklapajuće utjecaje, osobito na graničnim područjima. Gradovi istočnoga Jadrana s različitim vlastima imali su različite odnose – neki su imali kontinuirane i čvrste veze sa središnjim vlastima, često i zbog geografske blizine, dok su drugi bili nestabilniji te je vlast morala imati različite strategije, a bila su potrebna i kompromisna rješenja.

Vlast se u srednjovjekovnim gradovima uspostavljala vojnim pothvatima i/ili diplomacijom i dogovorima. Implementacija, održavanje i provođenje vlasti provodili su se različitim načinima i kanalima: institucijama, osobnim odnosima, ritualima, diplomacijom, pravnim i ad-

ministrativnim modelima, javnim izgradnjama itd. Suradnici su istraživali i ulogu lokalnih gradskih elita, odnosno strategije kojima urbana elita istočnojadranskih gradova koristi središnju vlast za vlastito oblikovanje i razvoj, kao i one kojima ta vlast koristi elitu za svoje učvršćenje i jačanje dosega vlasti. „Lojalnost” središnjim vlastima tu je često sekundarna, a radilo se prvenstveno o interesima i zaštiti koju je vlast mogla pružiti. Sukobi koji su postojali među određenim skupinama u gradu, ili među istočnojadranskim gradovima međusobno, bili su i odraz razine autonomije i nemogućnosti njihove kontrole od središnjega autoriteta. Složen odnos prema vlasti pokazuju i preliminarna istraživanja o političkim savezništva među istočnojadranskim gradovima u srednjem vijeku, što je također bio predmet istraživanja na projektu. Pojedini suradnici fokusirali su se na odnos istočnojadranskih gradova i hrvatskih velikaških rodova, posebice u kontekstu gospodstva i ustroja vlast u gradovima.

Predstavnici gradske administracije imali su ključnu ulogu, ne samo u odnosu između vlasti i gradova nego i između različitih gradova međusobno, jer je njihova služba često bila privremena i mobilna na području te vlasti. Prema potrebi, privremeno se mijenjao sustav upravljanja. Uprava u istočnojadranskim gradovima nije bila organizirana na isti način: razlike su ovisile o važnosti pojedinoga područja, geografskoj poziciji, o zatečenim lokalnim okolnostima, a osobito o naslijeđenom stupnju autonomije. Primjerice, cirkuliranje pojedinih kneževa u istočnojadranskim gradovima pod mletačkom vlašću sigurno je rezultiralo prenošenjem znanja i iskustva, i to ne samo iz središnjice. Poseban je naglasak u TOPOS-u i na mobilnosti administrativnih osoba, osobito notara, koji su iskustva i znanja nosili i s područja izvan središnje vlasti.

TOPOS je zamišljen kao interdisciplinarni projekt te gradskom prostoru pristupa kao povijesnoj kategoriji. Prostorno oblikovanje gradova dosad je istraživano ponajviše pojedinačno, a znatno manje komparativno. U okviru teme o kanalima i implementaciji vlasti urbanistički razvoj gradova itekako je važan. Naime, vlast se konsolidirala i izgradnjom novih javnih zgrada i planiranjem prostora, što je tema kojom su se pojedini suradnici također bavili.

Za planirano komparativno istraživanje izrađena je i relacijska mrežna baza podataka (TOPOS) u koju su pojedini suradnici unosili podatke o predstavnicima vlasti (upravnim i administrativnim osobama). Baza se sastoji od međusobno povezanih pojedinačnih baza istraživanih gradova. Kronološka baza pojedinoga grada na kraju bi trebala sadržavati osnovne podatke na temelju kojih će se moći jasnije interpretirati tko je u određenom razdoblju imao stvarnu vlast nad gradom, tko su bili predstavnici uprave i administracije te koje su se ključne promjene provodile u prostoru. Baza je u ovoj fazi najviše fokusirana na predstavnike mletačke vlasti u istočnojadranskim gradovima, ali i druge službenike. Prema podacima u bazi može se pratiti duljina službe predstavnika vlasti (ili administrativnih službenika) u pojedinim gradovima (i ne samo istočnoga Jadrana), njihove obiteljske veze i promjene u terminologiji. Baza je još u izradi, ali je već otvorena za korisnike (<http://topos.s11.novenaweb.info/hr/baza-podataka/>).

Suradnici projekta TOPOS u dosadašnjim su istraživanjima uvelike bili usmjereni na teme vezane uz srednjovjekovnu urbanu povijest, konkretno gradove hrvatskoga srednjovjekovlja, osobito istočnojadranske.² Suradnici su povjesničari, povjesničari umjetnosti i arhitekti iz ra-

² Uz voditeljicu TOPOS-a Irenu Benyovsky Latin, suradnici projekta su: Tonija Andrić, Ante Bećir, Ante Birin, Danijela Doblanović Šuran, Ivana Haničar Buljan, Marija Karbić, Ivan Majnarić, Dušan Mlačović, Marija Mogorović Crljenko, Zrinka Nikolić Jakus, Zrinka Pešorda Vardić, Gordan Ravančić, Bruno Škrebilin i Ratko Vučetić.

zličitih znanstvenih i visokoobrazovnih institucija.³ Tijekom projektnoga razdoblja obavili su brojna arhivska, knjižnična i terenska istraživanja, prezentirali svoja istraživanja na domaćim i međunarodnim konferencijama te objavili velik broj studija na temu projekta. Istraživanja su temeljena na velikom broju objavljene i neobjavljene građe te relevantnoj domaćoj i međunarodnoj literaturi koja se odnosi na različite perspektive i načine provođenja vlasti. Aktivnosti suradnika i rezultati projekta mogu se pratiti na stranici <http://topos.s11.novenaweb.info/>.

Ovim projektom htjela se naglasiti složena stvarnost gradova istočnoga Jadrana u prostorima vlasti u srednjem vijeku, jasnije istaknuti njihova nadlokalna perspektiva, postojanje društvenih mreža kao i njihovih specifičnosti. Projektom se istraživanje srednjovjekovnih gradova htjelo odmaknuti od samo pojedinačnih primjera, ali i od interpretacija temeljenih samo na pogledu iz središnjice. Dugoročni je cilj projekta stvaranje dostupne i jasne slike odnosa istočnojadranskih gradskih zajednica i različitih razina vlasti tijekom toga razdoblja, ističući svu njihovu složenost i promjenjivost.

Irena Benyovsky Latin

³ Hrvatskoga instituta za povijest, Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Odjela za povijest Hrvatskoga katoličkog sveučilišta u Zagrebu, Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu, Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta u Splitu i Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Ljubljani.